पन्छीपालन नीति, २०६८

(नेपाल सरकारबाट मिति २०६८/०९/०१ मा स्वीकृत)

१. पृष्ठभूमि

पन्छीपालन व्यवसाय विगत तीन दशक देखि व्यवसायिकरण तर्फ उन्मुख हुदै गइरहेको छ । यस व्यवसायले खास गरी यातायात, विद्युत, बजार जस्ता पूर्वाधार विकास भएका क्षेत्रहरूमा उद्योगको रूप लिई सकेको छ । बदलिदो आहार विहार, बढ्दो शहरीकरण एवं बढदो पौष्टिक खाद्य पदार्थहरूको उपभोग आदि कारणले पन्छीजन्य पदार्थहरूको उपभोगमा क्रमिक रूपले वृद्धि भईरहेको हुंदा स्थानीय वजारमा यसको माग दिनानुदिन बढ्दोछ । यस व्यवसायबाट पन्छीजन्य पदार्थहरूको आयात प्रतिस्थापन मात्र नभई क्षेत्रीय र विश्व बजारसंग प्रतिस्पर्धा गरी राष्ट्रिय आयमा वृद्धि गर्न सकिने प्रवल सम्भावना रहेकोछ ।

यस व्यवसायलाई दिशानिर्देश गर्न तथा औद्योगिकरण तर्फ दिगो गति दिनको लागि ठोस नीतिको आवश्यकता महसुस गरी राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१ र कृषि ब्यवसाय प्रबर्द्धन नीति, २०६३ को परिधि भित्र रही नेपाल सरकारले "पन्छी[1]पालन नीति, २०६८" जारी गरेको छ ।

२. विगतका प्रयासहरू:

नेपालमा आधुनिक कुखुरापालनको शुरूवात बि. स. २०१४ सालमा पहिलो पटक ब्ल्याक मिनोर्का, रोड आईलैण्ड रेड, न्यु ह्याम्पसायर र ह्वाईट लेगहर्न जातका कुखुराको आयातबाट भएको हो । कृषकहरूलाई उन्नत चल्ला बितरण गरी मासु तथा फुल उत्पादन बृद्धि गर्न यो कार्यक्रमको थालनी गरिएको थियो । बि. सं. २०१७ सालमा परवानीपुर, बारामा सेन्ट्रल ह्याचरी स्थापना भई न्यु हेम्पसायर जातका माऊ चल्लाहरू आयात गरी चल्ला उत्पादनको शुरूवात गरिएको हो । यसै क्रममा निजी क्षेत्रको अग्रसरतामा उन्नत नश्लका लेयर्स र ब्रोइलर चल्लाहरू आयात तथा बिक्री बितरणको कार्य बि.सं. २०१९ सालबाटै सुरूवात भएता पनि बि.सं. २०४० पछि पन्छीपालनमा व्यवसायिकरण प्रकृयाले गति लिएको देखिन्छ ।

३. वर्तमान स्थिति:

नेपालमा पन्छीजातबाट उत्पादित मासु र फुलको प्रति व्यक्ति उपभोगस्तर न्यून रहेको तथ्यांकले देखाएको छ । आ.व. २०६७/०६८ मा कुखुराको मासु ३६,०५२ मे.टन र अण्डा ७० करोड गोटा उत्पादन भएको जसको औषत वार्षिक वृद्धिदर करिव ३.२ प्रतिशत रहेको छ । कुखुराको मासु तथा फुलको औषत वार्षिक उपलब्धता प्रति व्यक्ति क्रमश: १.८२ किलोग्राम र २५ गोटा रहेको छ । देशको कूल मासु उत्पादनमा कुखुराको मासुको योगदान करिव १३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । हाल देशमा ९८ वटा ह्याचरीबाट वार्षिक ५.७ करोड ब्रोइलर चल्ला र ५८ लाख लेयर्स चल्ला उत्पादन भै विक्रि वितरण हुँदै आएको छ । त्यसैगरी करिव २१० ठूला दाना उद्योगबाट वार्षिक ६ लाख ४६ हजार मे.टन दाना उत्पादन हुने गरेको छ । व्यवसायिक कुखुरापालन क्षेत्रले मात्र करिव १,००,००० जनालाई प्रत्यक्ष रोजगारी दिएको छ । तसर्थ, पन्छी व्यवसायलाई तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बृद्धि गर्ने अभिप्रायले पन्छीपालन नीतिको आवश्यकता महसुस गरिएको हो ।

४. समस्या र चुनौति:

छिमेकी मुलुकहरूको तुलनामा नेपालमा फुल र मासुको उत्पादन एवं उत्पादकत्व न्यून रहेको छ । दानामा प्रयोग गरिने कच्चा पदार्थहरूको कूल परिमाणको करिव ५० प्रतिशत जति विदेशबाट आयात गरिने हुंदा वर्षेनी उल्लेख्य रूपमा धनराशी विदेशिएको अवस्था छ भने आयातित कच्चा पदार्थको पनि गुणस्तर कमसल भै उत्पादकत्व कम

[1] परिभाषाः पन्छी भन्नाले कुखुरा, हाँस, बट्टाई, लौकाट, टर्की, परेवा, अष्ट्रिच, कालिज र च्याखुरा आदिलाई जनाउंछ ।

भै उत्पादन लागत समेत बढन गएको छ एवं समय समयमा यस क्षेत्रमा देखा परेको पन्छीजन्य महामारी रोग समेत समस्या र चूनौतीको रूपमा देखिएको छ ।

५. नया नीतिको आवश्यकता:

पन्छीजन्य मासु र फुलको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गराउन उत्पादन सामाग्रीहरू जस्तै चल्ला, दानाको कच्चा पदार्थ, औषधि, खोप, उपकरण आदि को मापदण्ड निर्धारण, गुणस्तर नियमन, मासु बिक्रि बितरणको उचित व्यवस्थापन अपनाई यस उद्योगको दिगो एवं संस्थागत विकास गर्न नया-नीतिको आवश्यकता महसुस गरिएको हो ।

६. लक्ष:

पन्छी व्यवसायलाई प्रतिस्पर्धी र वजारमूखी उद्योगको रूपमा स्थापित गरी प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष मासु र अण्डाको हालको उपलब्धता क्रमश: १.८२ किलोग्राम र २५ गोटालाई आगामी १५ वर्ष भित्र तेव्वर गरिने र जैबिक बिविधताको संरक्षण गरिने लक्ष रहेको छ ।

७. उद्देश्यहरू:

पन्छीपालन व्यवसायलाई प्रतिस्पर्धी बनाई पंछीजन्य मासु तथा अण्डाको उपलब्धतालाई वृद्धि गर्न र आयआर्जन तथा रोजगारी सृजनामा टेवा पुऱ्याउन निम्न उद्देश्य लिइएको छ ।

१. गुणस्तरिय पन्छी तथा पन्छीजन्य पदार्थको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी खाद्य सुरक्षा तथा पोषण स्थितिमा सुधार ल्याउने र
२. पन्छी व्यवसायलाई आधुनिक, प्रतिस्पर्धी र वातावरण मैत्री बनाई आन्तरिक मागको आपूर्ति, आयात प्रतिस्थापन गर्दै क्रमश: निर्यात प्रबर्द्धन गर्ने ।

८. नीतिहरू

८.१ तुलनात्मक लाभ र सम्भाव्यताको आधारमा स्थानीय र उन्नत जातका पन्छीको उत्पादन, उत्पादकत्व बृद्धि र विकासको साथै विस्तार गरिने छ ।

८.२ पन्छी व्यवसाय तथा उद्योगसँग सम्बन्धित उपकरण तथा कच्चा पदार्थको उत्पादन तथा विकास स्वदेशमै गरी उद्योगहरूमा लगानी प्रवाह गर्ने अनुकूल वातावरण बनाईने छ ।

८.३ पन्छी तथा पन्छीजन्य व्यवसायलाई उच्च प्राथमिकता प्राप्त कृषि उद्योगको मान्यता प्रदान गरिने छ र सोही बमोजिम सुविधा प्रदान गरिने छ ।

८.४ निजी क्षेत्र, संघ/संस्था र स्थानीय निकायको सहभागिता र समन्वयमा पन्छी व्यवसाय क्षेत्रमा आवश्यक पूर्वाधार जस्तै वजारस्थल, वधशाला, प्रशोधन केन्द्र, प्रयोगशाला आदिको विस्तार र सेवाको स्तरीयता कायम गरिने छ र ती क्षेत्रहरूको आवधिक अनुगमन गरिनेछ ।

८.५ आन्तरिक तथा विश्व बजारमा पन्छी तथा पन्छीजन्य वस्तुहरूको पहूंच बढाउन तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वढाईने नीति लिनेछ ।

८.६ भौगोलिक क्षेत्र अनुसार हावापानी सुहाउंदो सम्भाव्य क्षेत्रहरूमा प्राङगारिक उत्पादन (Organic production) लाई प्रोत्साहित गरिने छ ।

८.७ पन्छीजन्य महामारी रोगहरूको आशंकावाट पन्छीजन्य उत्पादनहरूको उपभोगमा पर्न जाने असर र यसवाट उत्पादनमा पर्ने प्रभावलाई न्यूनिकरण गरिने छ ।

८.८ पन्छीजन्य पदार्थको उत्पादन गर्दा मानव स्वास्थ्य र वातावरणमा नकारात्मक असर पुग्न दिईने छैन । त्यस्तो व्यवसायिक उद्योग स्थापना पूर्व सामाजिक र वातावरणिय प्रभाव मूल्याकंन गरिनेछ ।

परिभाषा: पन्छी भन्नाले कुखुरा, हाँस, बट्टाई, लौकाट, टर्की, परेवा, अष्ट्रिच, कालिज र च्याखुरा आदिलाई जनाउंछ ।

९. रणनीति तथा कार्यनीतिहरू:

९.१ तुलनात्मक लाभ र सम्भाव्यताको आधारमा स्थानीय र उन्नत जातका पन्छीको विकास र विस्तार गरिने छ ।

९.१.१ पूर्वाधार विकास भएका क्षेत्रहरूमा व्यवसायिक स्तरमा उन्नत पन्छीको विकास तथा विस्तार गर्न प्रोत्साहित गरिने छ ।

९.१.२ प्रविधि विस्तार गरी कृषकहरूलाई अभिप्रेरित गर्न तालिम, अवलोकन भ्रमण, प्रदर्शनी आदिमा नविनतम् सूचना तथा संचार प्रविधिको उपयोग गरिनेछ ।

९.१.३ व्यवसायीहरूलाई इजाजतपत्र, सहमती, दर्ता लगायतका प्रकृयालाई सरलीकृत गरी छिटो छरितो सेवा प्रवाह गरिनेछ ।

९.१.४ पन्छीजन्य उद्योग व्यवसायमा आवश्यक पर्ने जैविक सामाग्री, नश्ल तथा अन्य उत्पादन सामाग्रीको प्रविधि विकास र अनुसन्धान गरिने छ ।

९.१.५ पूर्वाधार विकास भएका क्षेत्रहरूमा व्यवसायिक स्तरमा उद्योग व्यवसाय स्थापना तथा विस्तार गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । पर्याप्त पूर्वाधार विकास नभई सकेको स्थानहरूमा वजार सम्भाव्यताको आधारमा स्थानीय जात तथा ग्रामिण पन्छीलाई विकास गरिनेछ ।

९.१.६ दैबिप्रकोप तथा प्रतिकुल अवस्थाबाट उद्योगको संरक्षण गर्न विमा कार्यक्रम लागु गर्न प्रोत्साहन गरिने छ ।

९.१.७ जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले संवेदनशिल पन्छीरोगको महामारी फैलिएको अवस्थामा पन्छीलाई मार्नु वा हटाउनु वाहेक अन्य उपचारको व्यवस्था नभएको अवस्थामा त्यस्ता पन्छीहरू नष्ट गरी तोकिएको क्षतिपुर्ति उपलब्ध गराइने छ ।

९.१.८ विशेष लाभ तथा लोपोन्मूख भएका नश्लका पन्छीहरूको संरक्षण, संवर्द्धन एवं सदुपयोग गर्न प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

९.१.९ ज–गली पन्छीहरू पालनका हकमा वन्यजन्तु पालन, प्रजनन् तथा अनुसन्धान कार्यनीति, २०६० र दुर्लभ वन्यजन्तु तथा वनस्पतिहरूको अन्तराष्ट्रिय ब्यापार नियन्त्रण महासन्धि (CITES: the Convention on International Trade in Endangered Species) को प्रावधान भित्र रही पालन गर्न लगाइने छ ।

९.१.१० पन्छीजन्य उद्योग व्यवसायको लागि आवश्यक उत्पादन सामाग्रीको गुणस्तर राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा पुऱ्याउन नियमन तथा प्रवर्द्धन गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी बनाईने छ ।

९.१.११ पन्छीको माउ जाती (Parent stock) स्वदेशमा नै उत्पादन गर्न निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षित गराईनेछ र Specific Pathogen Free अण्डाको आयात क्रमिक रूपमा प्रतिस्थापन गरिने छ ।

९.१.१२ पन्छी उद्योग व्यवसायबाट वातावरण संरक्षण गर्नुको साथै Bio-security प्रदान गर्न तोकिएको मापदण्डको आधारमा निश्चित क्षेत्रलाई रोग मुक्त क्षेत्र घोषणा गरिने छ।

९.१.१३ कुखुराको विभिन्न प्रजातीको दैविक छनौट (Random sampling) बिधिवाट अध्ययन र अनुसन्धान गरी उत्पादन क्षमताको नतिजा कृषकहरूमा सुसूचित गरिनेछ ।

९.१.१४ सिमा पारीबाट आयात हुने पन्छीजन्य पदार्थको साथै रोग ब्याधि भित्रिन नपाउनको लागि पशु क्वारेन्टाईनलाई सुदृढ बनाईनेछ ।

९.२ पन्छी व्यवसाय तथा उद्योगसंग सम्बन्धित उपकरण तथा कच्चा पदार्थको उत्पादन तथा विकास स्वदेशमै गरी उद्योगहरूमा लगानी प्रवाह गर्ने अनुकूल वातावरण बनाईने छ ।

९.२.१ सरकारी निकाय, निजी उद्यमी, संघ/संस्था तथा स्थानीय निकायको समेत सहकार्यमा पन्छी बजार सूचना प्रणालीको स्थापना तथा विकास गरिने छ ।

परिभाषाः पन्छी भन्नाले कुखुरा, हाँस, बट्टाई, लौकाट, टर्की, परेवा, अष्ट्रिच, कालिज र च्याखुरा आदिलाई जनाउंछ ।

९.२.२ पन्छी क्षेत्रसँग सम्बन्धित रोग प्रकोपको अन्वेषण, अनुसन्धान, सर्भिलेन्स, नियन्त्रण र निराकरण गर्न निजी तथा सरकारी निकायहरूको समन्वयमा कार्यविधि निर्धारण गरी सेवा टेवा पुऱ्याउन प्रयोगशालाहरूको सुदृढिकरण गरिने छ ।

९.२.३ सम्बन्धित व्यवसायी, उद्यमी तथा स्थानीय निकायहरूको समन्वयमा पन्छी तथा पन्छीजन्य पदार्थहरूको ढुवानी तथा बिक्री वितरण प्रणालीलाई व्यवस्थित गरिने छ ।

९.२.४ मासु तथा फुलको वर्गिकरण, लेभलिङ र गुणस्तर प्रमाणिकरण गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।

९.२.५ कच्चा पदार्थको आपूर्ति सहज बनाई पन्छीपालन व्यवसायको लागत कम गर्न तथा प्रतिस्पर्धी बनाउन स्वदेशमा नै उत्पादन गर्न सकिने मकै, भट्मास, सुर्यमुखी आदीको कृषि विभागसंगको समन्वयमा विशेष कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।

९.३ पन्छी तथा पन्छीजन्य व्यवसायलाई उच्च प्राथमिकता प्राप्त कृषि उद्योगको मान्यता प्रदान गरिने छ र सोही बमोजिम सुविधा प्रदान गरिनेछ ।

९.४ निजी क्षेत्र, संघ/संस्था र स्थानीय निकायको सहभागिता र समन्वयमा पन्छी व्यवसाय क्षेत्रमा आवश्यक पूर्वाधार जस्तै वजारस्थल, वधशाला, प्रशोधन केन्द्र, प्रयोगशाला आदिको विस्तार गरिने छ ।

९.४.१ भौतिक पूर्वाधार विकास भएका क्षेत्रहरूमा व्यवसायिक स्तरमा फुल, मासु उत्पादन तथा उद्योग व्यवसाय संचालन गर्न प्रोत्साहित गरिने छ ।

९.४.२ पन्छी तथा पन्छीजन्य पदार्थको व्यापारिक केन्द्र (Commercial Market Centre) र निर्यात प्रशोधन केन्द्र (Export Processing Zone) क्षेत्रगत रूपमा स्थापना गर्न व्यापारीक तथा निर्यात प्रशोधन केन्द्र स्थापनाको लागि आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइनेछ ।

९.४.३ निश्चित मापदण्ड तयार गरी स्थानीय निकाय लगायत निजी क्षेत्रलाई बधशाला तथा मासु प्रशोधन उद्योग स्थापना गर्न प्रोत्साहित गरिने छ ।

९.५ आन्तरिक तथा विश्व बजारमा पन्छी तथा पन्छीजन्य वस्तुहरूको पहूंच बढाउन तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विकास भएका क्षेत्रहरूको पहिचान गरी पन्छीपालन तथा प्रशोधन उद्योग स्थापना एवं विस्तार गरिनेछ ।

९.६ भौगोलिक क्षेत्र अनुसार हावापानी सुहाउंदो सम्भाव्य क्षेत्रहरूमा प्रांगारिक उत्पादन (Organic production) लाई प्रोत्साहित गरिने छ ।

९.६.१ व्यवसायिक रूपमा प्रांगारिक उत्पादन गर्ने व्यवसायीलाई व्यवसायिक योजनाको आधारमा कार्यविधि बनाई नेपाल सरकारले तोके वमोजिम अनुदान उपलब्ध गराईनेछ । यस्तो व्यवसायको प्रवर्द्धनको लागि प्राविधिक सेवा टेवाको प्याकेज उपलब्ध गराईने छ ।

९.६.२ राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय बजार सित आवद्ध गर्न आवश्यक अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने र आधुनिक बजार सूचना पद्दतिको उपयोग गरी प्राङगारिक उत्पादनको वजार पहुंच बढाइने छ ।

९.७ मासु तथा फुलको गुणस्तर कायम राख्न, व्यवसायिक कुखुरापालन एवं पन्छीजन्य उद्योगलाई प्रोत्साहन गर्नको लागि व्याजमा अनुदान, उद्योगलाई आवश्यक पर्ने मेशिनरी पार्टपूर्जा तथा उपकरण एवं ढुवानीका साधनहरुको आयात तथा खरिदमा भन्सार तथा कर छुट, विद्युत महशुलमा छुट सम्वन्धि व्यवस्था मौजुदा नीति, ऐन नियम अनुसार साथै वार्षिक वजेट बक्तब्य अनुसार उपलव्ध गरिनेछ।

परिभाषाः पन्छी भन्नाले कुखुरा, हाँस, बट्टाई, लौकाट, टर्की, परेवा, अष्ट्रिच, कालिज र च्याखुरा आदिलाई जनाउंछ ।

१०. संस्थागत संरचना:

१०.१ निजी सरकारी साझेदारी (Public Private Partnership) एवं सहकारीको अवधारणा अनुसार पन्छी व्यवसाय विकास गर्न पन्छीपालन निर्देशक समिति गठन गर्न सकिने छ ।

१०.२ पन्छीपालन निर्देशक समितिको सिफारिसमा पन्छी नीतिमा आवश्यकता अनुसार समय सापेक्ष परिमार्जन गर्न सकिनेछ ।

११. आर्थिक दायित्व:

११.१ सरकारी, निजी क्षेत्र सहकार्यको अवधारणामा निर्देशक समितिको गठन हुने भएकोले सरकारी क्षेत्रमा मात्रै दायित्व नपर्ने गरि निजी क्षेत्रबाट पनि समिति संचालनको लागि लागत व्यहोरिने छ ।

११.२ सरकारी क्षेत्रबाट दिइने सहुलियतलाई बार्षिक कार्यक्रममा समावेश गरी प्रदान गर्ने हुंदा असिमित दायित्व श्रृजना नहुने ।

१२. कानूनी व्यवस्था:

यस नीतिमा उल्लेखित अधिकांश प्रावधान सरकारी निर्णयबाट कार्यान्वियन गर्न सकिनेछन् । विद्यमान दाना ऐन २०३३, पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५ मा संशोधन गरी प्रभावकारी कार्यान्वियन गरिने छ ।

१३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन:

१३.१ समितिको अग्रसरतामा सम्बद्ध सरोकारवालाहरूको सहभागिता सुनिश्चितता हुने गरी सहभागितात्मक अनुगमन तथा मूल्याकङ्न विधि अवलम्बन गरिने छ

१३.२ पशु सेवा विभाग र अन्तर्गतका निकायहरूले यो नीतिको कार्यान्वयन तथा अनुगमनमा प्रत्यक्ष रूपमा समन्वयकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नेछन् ।

१३.३ यस नीतिको अख्तियार गर्दा राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१ तथा कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन नीति, २०६३ संग नबाझिने गरि कार्यान्वयन गरिने छ । बाझिएको हदसम्म राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१ तथा कृषि व्यवसाय प्रबर्द्धन नीति, २०६३ अनुसार नै हुनेछ ।

१४. जोखिम:

यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट वातावरण संरक्षण तथा जनस्वास्थ्यमा अनुकूल प्रभाव पर्ने हुंदा कुनै जोखिम बढ्न जाने छैन ।

परिभाषाः पन्छी भन्नाले कुखुरा, हाँस, बट्टाई, लौकाट, टर्की, परेवा, अष्ट्रिच, कालिज र च्याखुरा आदिलाई जनाउंछ ।